



**АНАЛИЗ НА СОЦИАЛНИТЕ И ИКОНОМИЧЕСКИТЕ ЕФЕКТИ ОТ
ПРИЛАГАНЕТО НА МУЛТИФУНКЦИОНАЛНО ЗЕМЕДЕЛИЕ
В БЪЛГАРИЯ И ГЕРМАНИЯ
ANALYSIS OF THE SOCIAL AND ECONOMIC EFFECTS OF THE
IMPLEMENTATION OF MULTIFUNCTIONAL AGRICULTURE
IN BULGARIA AND GERMANY**

**Виолета Дириманова*, Петя Захаријева, Радослава Захаријева
Violeta Dirimanova*, Petya Zaharieva, Radoslava Zaharieva**

***E-mail: violeta_dirimanova@yahoo.com**

Abstract

The multifunctionality of agriculture is a crucial element of the system of the national economy. Land preservation and restoration is the main objective in the strategy of multifunctional agriculture, ensuring the provision of necessary food products and raw materials for the next generation. Multifunctional agriculture occurs mainly in the countries members of the EU, though its development is at a different level depending on the situation in individual countries.

The aim of the study is to analyze the social and economic effects of the application of multifunctional agriculture. The study is based on good practices of different farms in Bulgaria and Germany. The results show that multifunctional agriculture provides a stable social and economic development of agricultural farms and contributes to the development of vital rural regions in which they are located.

Key words: multifunctional agriculture, social effects, economic effects, Bulgaria, Germany.

ВЪВЕДЕНИЕ

Българското земеделие е изключително важно за икономическия прогрес на България. Земеделieto е с важно значение, защото произвежда храни и суровини, осигурява заетост за част от населението и е в пряко взаимодействие с околната среда, природните ресурси и биоразнообразието.

Земеделieto винаги е било многофункционално. Наред с традиционното селско стопанство, включващо земеделие и животновъдство, мултифункционалното земеделие обхваща много и различни аспекти като социални и педагогически, здравни и лечебни услуги, екотуризъм, културни дейности, опазване на околната среда или активен маркетинг на селскостопанските продукти (Van Huylenbroek and Durand, 2003).

Мултифункционалността спомага за съчетаването на екологическите с икономическите принципи при производството на аграрни продукти и

подобрява крайните стопански резултати в дадения регион, област или населено място. Развитието на земеделието също трябва да се съгласува с природните дадености и потенциала на всеки отделен регион.

През 2001 г. ФАО приема следната дефиниция за понятието *мултифункционално земеделие*: „Селското стопанство има съществена роля за производството на храни и допринася за осигуряване на обезпечеността с тях, но също има екологични, икономически, социални и културни функции“ (FAO, 2001). В разбирането на ФАО мултифункционалното използване на поземлените ресурси е основа за развитие на допълнителни и допълващи се дейности и резултати от селскостопанската дейност. Чрез мултифункционалното използване на поземлените ресурси е възможна реализацията на останалите функции на селското стопанство. Селското стопанство има следните основни функции, които са взаимосвързани и се проявяват едновременно: социална, икономическа и екологична.

- Екологична функция – начинът, по който се използва земята, и начинът, по който се извършват земеделските дейности, влияят както положително, така и отрицателно върху околната среда.

- Икономическа функция – селското стопанство остава основен сектор на икономиката дори и във високо развитите индустриални страни. Икономическата функция се свързва с устойчивото използване на природните ресурси и най-вече с устойчивото използване на земята, както и с разширяване на дела на неселскостопанските дейности.

- Социална функция – развитието на селските райони се основава на прилагането на устойчиви агроекологични практики и подобряване на качеството на живот на живеещите там.

Основната роля за въвеждането на концепцията за мултифункционално земеделие е да допринесе за развитието на селските райони в страната. Прилагането на концепцията „мултифункционалност“ в земеделието може да доведе до увеличаване на приходите за земеделските производители и до подобряване на социалния живот в селските райони (Huylbroek et al., 2007). Мултифункционалното земеделие може да бъде важен елемент за икономическото развитие както на земеделските производители, така и за земеделския сектор като цяло. Значимостта на въвеждането на тази концепция намира израз в засилената законодателна и нормативна активност, реализирана в различни национални програми (Koreva, 2012; Dirimanova, 2011; Yovchevska, 2006). Целта на тази статия е да се анализира ролята на мултифункционалното земеделие за социалното и икономическото развитие на земеделските стопанства, прилагащи тази концепция в България и Германия.

МАТЕРИАЛИ И МЕТОДИ

Направен е анализ на мултифункционалността в земеделието чрез наблюдение на различни земеделски производители в България и Германия, които извършват селскостопански и неселскостопански дейности. Една част от земеделските производители осъществяват дейности, приобщаващи хора

с увреждания и специфични нужди към трудовия процес и към обществото. А друга част от земеделските производители съчетават различни производства с цел подобряване на икономическата жизненост и устойчивост на районите. Информацията за някои от стопанствата е получена от електронни източници, показващи различните практики на стопаните. Представянето на различните земеделски обекти, прилагащи мултифункционално земеделие, има за цел да покаже какво е влиянието на този тип земеделие върху социалното и икономическото развитие на селските райони в България и Германия.

Съпоставителният анализ на добрите практики, прилагащи мултифункционално земеделие, показва доколко обществото в България и Германия е запознато с идеите и практиките на мултифункционалността, доколко съответната страна е създала подходящи условия за стимулиране и популяризиране на този вид дейности. Германия е страна, в която мултифункционалната концепция се прилага отдавна и вече има изградени традиции и може да бъде пример за България. Концепцията за мултифункционално земеделие не се използва често в България, причина за това е неразбирането на терминологията или използване на други, близки до мултифункционалността понятия. В България има потенциал за развитие на мултифункционалността, която има ефект върху социалното и икономическото развитие на специализираните земеделски стопанства, прилагащи многофункционално или диференциално земеделие.

РЕЗУЛТАТИ И ОБСЪЖДАНЕ

Общата селскостопанска политика е изправена пред предизвикателството да създаде, от една страна, високопродуктивно и високоефективно земеделие, и, от друга страна, то да бъде високоустойчиво, екологосъобразно и мултифункционално. Правителството в България не прилага концепцията за мултифункционално земеделие в Националния план за развитие на селските райони, а използва понятия като "икономическа диверсификация", "развитие на селските райони" или "алтернативни дейности". Такъв тип дейности може да се финансират в рамките на Програмата за развитие на селските региони – критерий 311 "Разнообразяване към неземеделски дейности".

Неземеделските дейности понякога са основен вид дейност в определени селски райони. Когато неземеделската дейност по някакъв начин е свързана със земеделието, например сушенето на плодове, тяхното консервиране или извличане на специфични вещества от тях, то този вид нетрадиционна дейност е пример за прилагане на „свързана диверсификация“. Когато дейността е нова, различна от всякаква земеделска и животновъдна дейност, в този случай се прилага стратегия на „несвързана диверсификация“.

Често неземеделските дейности в селските райони са породени от личен интерес, хоби или желание да бъдат оползотворени материалните

ресурси, техническата база или остатъчните суровини от основната земеделска или неземеделска дейност.

Програмата за развитие на селските райони (ПРСР) е насочена към развитие на конкурентно земеделие и горско стопанство, иновации в хранително-вкусовата промишленост, опазване на природните ресурси и околната среда, насърчаване на възможностите за заетост и подобряване на качеството на живот в селските райони. Това са и целите, заложи в Националния стратегически план за развитие на селските райони (PRSR, 2008).

Селските райони осигуряват поминък за много хора, голяма част от храната и други основни суровини. Всеки селски район е уникален с географското си положение, с природното си разнообразие, историческото си минало, с етническият състав на населението, религията и икономическият потенциал, с които разполага. Селските райони притежават огромен потенциал за развитие в различни насоки, който не е свързан само с развитието на селскостопанския отрасъл (Slavova, 2013).

Политиките за развитие на селските райони може да бъдат групирани в три категории. Първият подход е моносекторен. Той е насочен към подпомагане на селското стопанство като отделен отрасъл за развитие на селските райони. Вторият подход е многосекторен, той предполага подпомагането на всички дейности в селските райони. Прилагат се мерки за интегрирано и устойчиво развитие на районите. Фокусът е върху разнообразяване на икономическите дейности, грижа за околната среда, развитие на инфраструктурата, образованието, социалните услуги и съживяване на цялостния обществено-икономически живот. Третият подход е продължение на втория, но акцентът е поставен върху участието на целеви групи при подпомагането (Bogdanova, 2008).

Мултифункционалното селско стопанство (социалното земеделие) дава възможност за индивидуално развитие на личността и подобрява качеството на живот. То е насочено към устойчивото управление на природните ресурси и съживяването на селските райони. Природните ресурси са важни за икономическото развитие и борбата с бедността. Поради това устойчивото използване на природните ресурси е от изключително важно значение за просперитета на всяка една страна. Внимание трябва да се обърне на биоразнообразието, съхранението и използването на почвите и водите. Социалното земеделие включва много хора, които работят заедно в съответствие с общи идеали и социални ценности, за да се развива алтернативното земеделие.

Социалното земеделие е част от мултифункционалното селско стопанство, което е свързано с подобряване на здравословния статус на хората, възпитание и терапия, рехабилитация и реинтеграция. Социалното земеделие цели създаването на стопанства, които интегрират хора в неравностойно положение като безработни, наркозависими, лица с психични заболявания, деца и младежи с поведенчески проблеми, бивши затворници, както и възрастни хора. Аспекти на социалното земеделие са също

изграждането на училища и детски градини във фермите, като целта е интеграция и подобряване на качеството на живот.

Социалното селско стопанство е новаторски подход. От една страна, то е свързано с многофункционалното естество на селското стопанство и се вписва напълно в концепцията за развитие на селските райони. От друга страна, то е от полза за обществото, доколкото предоставя социални услуги и подобрява съществуващите услуги в полза на жителите на селските райони. За да може социалното селско стопанство да се развие в повече страни, е необходима благоприятна среда, активно участие от страна на обществото, неговата подкрепа, както и сътрудничество между различните области на политиката и администрациите. Експертите от министерствата на здравеопазването, земеделието и социалната политика трябва да признаят социалното селско стопанство и да го подкрепят, за да може да се развива и да достига до все повече региони.

Променящата се социално-икономическа среда в България през периода на прехода оказва силно влияние върху социалния статус на хората с увреждания. Ръстът на безработицата, структурните промени в икономиката и други водят до откъсването на тези хора от обществото и засилват социалната им изолация. Ограниченията на заобикалящата ги среда създават по-големи бариери пред социалното включване, отколкото самите увреждания и заболявания. За да бъдат интегрирани в обществото, те трябва да бъдат включени в трудовия процес. Спецификата на някои видове увреждания поражда необходимостта от специални програми за обучение.

Съчетаването на здравословни проблеми с ниска степен на квалификация и образование и малко професионален опит правят хората неконкурентоспособни на пазара на труда. Те трудно биха могли да си намерят работа. Проблем е, че работните места, които не изискват образование и квалификация, са свързани с упражняване на физически труд, което е непосилно за лицата с различни ментални, физически и здравни проблеми. Тези хора са загубили своите трудови навици и нямат желание за социална адаптация. Много работодатели се въздържат да назначават на работа хора с такъв тип проблеми.

Земеделските стопанства могат да създадат благоприятни условия за хора със специфични потребности, като им осигурят участие в ежедневните дейности на стопанството според индивидуалните способности и възможности на всеки един от тях. Връзката със земята, със заобикалящата ги природа, взаимоотношението с приемащите ги хора и спокойната атмосфера подобрява състоянието им и има доказан лечебен ефект. Други дейности, които намират приложение в страната, включват взаимодействие с животни за деца, младежи и възрастни с различни здравни проблеми. Това спомага за тяхното развитие, интеграция в обществото и подобрява начина им на живот. Фермите осигуряват заетост на терапевти, инструктори, преподаватели, лекари, консултанти, които са ангажирани с подобряване на здравното състояние и социалната адаптация на хората с проблеми.

Съществува широк набор от мултифункционални дейности в различните райони на България. Поради това е трудно да се даде точно определение за многофункционално селско стопанство на ниво земеделско стопанство. С извършеното изследване се цели да се покажат социалните и икономическите резултати от прилагането на мултифункционалната концепция в селското стопанство. Наблюдението обхваща пет ферми и една конна база. Първите четири обекта, които са разгледани, работят с хора с увреждания, деца с различни проблеми, възрастни хора и спомагат за тяхната социална реинтеграция. Останалите две ферми извършват различни дейности – отглеждане на традиционни земеделски култури, развитие на животновъдство и агротуризм.

Първият обект на наблюдение е **конна база Здравец**. Тя е разположена в село Скравена край Ботевград. В базата особено голямо внимание се обръща на различни техники, които подобряват физическите и психическите качества на деца и възрастни, спомагат за развиване на рефлексите и повишаване на вниманието. Целта е да се постигне висока физическа и психическа устойчивост, бързо ориентиране в най-различни ситуации. В конната база се дават уроци по езда за начинаещи от професионален инструктор, а тези, които яздят добре, имат възможност да се разходят из природата. Една от програмите на базата е ездаческата терапия. Това е медицински метод, използван успешно в Европа, който на практика доказва цялостното лечебно въздействие върху слаби, болни и с ограничена физическа способност хора. Тази терапия се изразява в три главни аспекта: 1) хипотерапия, при която конете действат като живо "терапевтично оборудване" – използва се характерното за коня движение, което е различно от човешкото; 2) физиотерапевтична езда; 3) ездаческа гимнастика. Целта на база "Здравец" е да осигури почивка и да се съобрази с конкретните нужди и интереси на всеки гост. Възможността на хора в затруднено положение да се докоснат до природата допринася за тяхното благосъстояние, за подобряване на здравословното им състояние и социалното им приобщаване.

Вторият наблюдаван обект е **екоферма Елата**. Тя е разположена в село Плана, област София. Екофермата е партньор по проект "Близо до природата, близо до себе си - подкрепа за децата с увредено здраве" за 2012 г. Целта на проекта е да се помогне за възстановяването на физическото, менталното и емоционалното здраве на децата и техните семейства. Целта е да се постигне естествена социална интеграция. Фермата предлага терапия с коне, която дава отлични резултати при хиперактивност, умствена изостаналост, смущения в социалната адаптация, различни неврози и задържане на психическото развитие. Терапевтичната езда е изключително ценна поради ползите, които носи. Чрез нея се цели да се придобият умения за владеене и контрол над собственото тяло. Още по-големи са ползите, когато конната езда не се прилага на затворен манеж, а се осъществява навън, сред природата. Ездата сред природата подобрява паметта и концентрацията. Смята се, че природата има възстановителен ефект, защото

позволява на хората да релаксират, да хармонизират здравето и жизнената си енергия.

Третият обект на наблюдение е **фермата Вайде-Хардебек**, намираща се в Германия. Фермата осигурява дом и работа на хора със специални потребности. Към нея е регистрирана и фондация, която да събира средства, защото социалните фондове в Германия вече не подкрепят финансово общностите, в които са включени хора със специални потребности. Във фермата хората живеят заедно, в хармония. Изградена е система за рехабилитация, интеграция, участие и включване. Това се прави с цел да се осъществи включване на хората с увреждания в социалния живот по достоен начин.

Четвъртата разгледана **ферма е Бушбергхоф**, която е единствена по рода си в областта около Хамбург, Германия. На територията на фермата съществува антропософска социално-терапевтична общност от 11 възрастни с душевни и ментални болести като шизофрения, аутизъм, забавено умствено развитие и др. В общността всички хора с недъзи имат трудови задължения: един почиства пътеките около къщата; четирима помагат в кухнята; друг снабдява кухните с млечни произведения от мандрата; двама се грижат за прекрасната цветна градина и др. Част от тях работят в различните производства на фермата и получават допълнителна заплата за това. Трудовите дейности, които извършват, са специално подбрани и подходящи за всеки един от тях. Определените трудови задължения осмислят деня и живота на болните и ги приобщават към общността. Фермата дава възможност да се извършва терапия чрез изкуство: музика, рисуване и моделиране, лечебна гимнастика, масаж. Във фермата съществува равенство между здравите хора и тези, които имат увреждания. Социално-терапевтичната общност е прекрасен пример за това колко добри навици може да се създадат в болните хора. С терапевтичните и педагогическите си дейности, приобщаващи към трудовия живот или към обществото, социалното селско стопанство предоставя услуги, които носят изключително много ползи за обществото и допринасят за устойчивото развитие.

Петият обект на наблюдение е **ферма Чемерник**. Тя е разположена в село Бов, област София. Фермата е създадена през 1994 г. Оттогава насам дейността ѝ се променя и разширява, а днес комбинира туристическа и стопанска част. Посетителите във фермата имат възможност да отседнат в къщи за гости сред спокойствието и тишината на планината. Всеки, който пожелае, може пояди кон и да се включи в рицарските турнири, които се организират всяка година. Във фермата се отглеждат 31 крави, по-голямата част от които са от породата Българско родопско говедо. Една част от млякото се продава в София през т.нар. млекомати, с останалата във фермата се произвеждат разнообразни млечни продукти – сирене, кисело мляко, извара. Освен кравите във фермата се отглеждат и 230 овце, от чието мляко се прави овче сирене и овче кисело мляко. Фермата предлага и уроци по езда на манеж за начинаещи; рицарски двубои и историческа информация; зелено училище; походи сред природата; посещение на манастира „Седемте

Престола"; стрелба с въздушна пушка и арбалет; риболов. Диверсификацията на земеделските продукти и на земеделските дейности дава възможност на фермерите да получат допълнителни приходи и да създават допълнителна заетост. Това допринася за устойчивото развитие на района, за запазване на бита, традициите и културата.

Последната ферма, обект на изследване, е **Дивата ферма в село Горно поле, област Хасково**. Фермата произвежда говеждо и агнешко месо, плодове и зеленчуци; предлага настаняване в къща за гости, домашна храна, конна езда, пешеходни разходки и др. Във фермата се отглеждат по биологичен начин 500 късороги говеда, овце, пчели и градина. Фермата дава възможност да се видят старинните технологии за производство на екопродукти и да се опита вкуса на домашното сирене, кашкавал, мляко, масло и мед. Предлага конна езда, разходка край река Арда, конен поход в планината, търсене на минерали, скъпоценни камъни и вкаменелости, панорамна екскурзия на колела. Развитието на екотуризма допринася за повишаване на конкурентоспособността на местната икономика и социалното развитие.

Развитието на мултифункционалното земеделие в България е в начална фаза. Основните проблеми пред развитието му са свързани с липсата на подходяща институционална среда. Селските райони в България имат много проблеми, които ограничават човешкото развитие – бедност, нисък достъп до здравеопазване, етническо разделение, ограничени възможности за хората в неравностойно положение и проблеми, свързани с опазването на околната среда, увеличава се броят на необразованото население, задълбочава се миграционният процес, задълбочава се тенденцията на застаряване на населението в селските райони. В Германия мултифункционалното земеделие е много по-добре развито. Броят на различните социални проекти нараства, има създадени и продължават да се създават специализирани мрежи за определени целеви групи. Няма гарантиран политически интерес и финансова подкрепа в обществото.

ИЗВОДИ

1. Мултифункционалността в земеделието създава много ползи за обществото. Има важно значение за производството на храни, опазването на околната среда, съхраняването на културното наследство и ландшафта. Мултифункционалното земеделие има пряко отражение върху икономиката.

2. Аграрният сектор е динамична система, функционираща при висока степен на риск, влияеща се от различни вътрешни и външни фактори. Това прави трудно постигането на баланс между трите измерения на устойчивостта – социално, икономическо и екологично. Устойчивото земеделие осигурява достатъчно количество хранителни продукти за населението и едновременно с това осигурява на земеделските производители стабилни доходи. От икономическа гледна точка устойчивото земеделие е конкурентоспособно. При устойчивото земеделие се използват методи на производство, които запазват или подобряват качеството на околната среда и гарантират

екологосъобразно използване на природните ресурси. Социалният аспект на устойчивото земеделие осигурява подобряване на качеството на живот на земеделските производители.

3. Прилагането на дейности, свързани със социалното земеделие, изисква висококвалифицирани и добре подготвени кадри. Затова трябва да се изготвят и приложат програми за обучение на фермерите и техните сътрудници, защото работата с хора в неравностойно положение изисква внимателни грижи и специално отношение. В бъдеще социалните селскостопански дейности ще допринесат за устойчивото развитие на селските райони. Тези дейности могат да доведат до стабилизиране на социалния и икономическия живот в селските райони и опазване на околната среда в България и Германия.

LITERATURE

Bogdanova, Z., 2008. Rural Area in Bulgaria – opportunities for sustainable development - Scientific work of Ruse University, Vol. 47, Seria 6.1, pp. 75-79.

Dirimanova, V., 2011. The Impact of multifunctional agriculture on the economic, social and ecological development of the rural regions in Bulgaria – Agricultural Science, Year III, No 7, pp. 107-110.

European Economic and Social Committee, 2012. Opinion of the European Economic and Social Committee on Social Agriculture: environmental care, social and health policies - NAT/539 Social Agriculture, Brussels.

Yovchevska, Pl., 2006. Multifunctional development and regional development – Economic and Management, Year II, No 1.

Kopeva, D., 2012. Multifunctional use of land resources, UNWE, Sofia.

National report for rural development, 2004. Rural regions: overcome of non-equal development. Programme of OON for development, Sofia, Bulgaria.

PRSR, 2008. Programa za razvitie na selskite rayoni, Sofia.

Slavova, G., 2013. Development of non-agricultural activities in rural areas in Bulgaria or effectiveness of implementation of the program for rural development during the first programming period – “Economic Sciences” p. 87.

Van Huylenbroeck, G. and Durand, G., 2003. Multifunctional agriculture: A new paradigm for European agriculture and rural development, Ashgate Publishing.

<http://www.oporabg.com/?q=node/2000> – Ферма „Вайде-Хардебек“, Германия.

<http://www.zdravetsbg.com/> – Конна база „Здравец“ в Скравена.

<http://www.farmelata.com/> – Биоферма „Елата“.

<http://www.chemernik.com/> – Ферма „Чемерник“.

<http://bedandbirding-rhodopes.bg/> – „Дивата ферма“.

Рецензент – доц. д-р Васко Копревленски
E-mail: koprivlenski@au-plovdiv.bg

